

УДК 377:159

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/30.212550>**Олександр КАПІНУС,**
*orcid.org/0000-0002-5078-1402**кандидат педагогічних наук,
начальник кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) oskar@ukr.net*

СУБ'ЄКТНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті аналізується актуальна педагогічна проблема формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів Збройних сил України в процесі здобуття військово-професійної освіти у вищих військових навчальних закладах. Одним із шляхів вирішення зумовленої потреби є використання суб'єктно-діяльнісного методологічного підходу до формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів.

З'ясовано, що провідним інтегральним принципом суб'єктно-діяльнісного підходу до формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів є визнання учасників освітньої діяльності вищих військових навчальних закладах як повноправних її суб'єктів, що зумовлює створення сприятливих для цього організаційних та педагогічних умов та є одним із пріоритетних під час військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів. Акцентовано увагу на потенціалі суб'єктно-діяльнісного підходу щодо створення дієвих передумов до розвитку професійної суб'єктності майбутнього офіцера через діяльнісний складник з урахуванням суб'єктивних психічних особливостей кожного курсанта.

Визначено, що реалізація вимог суб'єктно-діяльнісного підходу в процесі формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів передбачає формування ціннісно-мотиваційної та когнітивної сфер майбутньої військово-професійної діяльності, індивідуалізацію та диференціацію їх професійної підготовки з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей, цілей, цінностей, вимог та особливостей майбутньої військово-професійної діяльності.

Здійснено узагальнення поглядів науковців на потенціал суб'єктно-діяльнісного методологічного підходу до формування та подальшого розвитку професійної суб'єктності майбутнього офіцера з позицій сучасної педагогічної науки.

Ключові слова: суб'єкт, діяльність, професійна суб'єктність, суб'єктний підхід, офіцер, вищий військовий навчальний заклад.

Oleksandr KAPINUS,
*orcid.org/0000-0002-5078-1402**Candidate of Pedagogical Sciences,
Head of the Department of Moral and Psychological Support the Activities of the Troops
Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy
(Lviv, Ukraine) oskap@ukr.net*

SUBJECTIVE ACTIVITY APPROACH TO FORMATION OF PROFESSIONAL SUBJECTIVITY OF FUTURE OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The article analyzes the current pedagogical problem of forming the professional subjectivity of future officers of the Armed Forces of Ukraine in the process of obtaining military professional education in higher military educational institutions. One of the ways to solve the conditioned need is to use the subject-activity methodological approach to the formation of professional subjectivity of future officers.

It was found that the leading integral principle of the subject-activity approach to the formation of professional subjectivity of future officers is the recognition of participants in educational activities of higher military educational institutions as its full subjects, which creates favorable organizational and pedagogical conditions and is one of the priorities during the military training of future officers. Emphasis is placed on the potential of the subject-activity approach to create effective conditions for the development of professional subjectivity of the future officer through the activity component, taking into account the subjective mental characteristics of each cadet.

It is determined that the implementation of the requirements of the subject-activity approach in the process of forming the professional subjectivity of future officers involves the formation of value-motivational and cognitive spheres of future military-professional activity, individualization and differentiation of their training taking into account individual psychological features, goals, values, requirements and features of future military-professional activity.

The generalization of the views of scientists on the potential of the subject-activity methodological approach to the formation and further development of the professional subjectivity of the future officer from the standpoint of modern pedagogical science.

Key words: subject, military-professional activity, reflection, reflexive culture, officer, higher military educational institution, subject approach.

Постановка проблеми. Забезпечення теоретико-методологічного підґрунтя вироблення поглядів на оптимальні шляхи формування та розвитку професійної суб'єктності майбутніх офіцерів під час професійної підготовки у вищих військових навчальних закладах (далі – ВВНЗ) здійснюється через системне бачення методологічних основ їх реалізації у освітньому процесі закладу освіти, вивчення, узагальнення та розробку методологічних принципів формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів, що є передумовою конкретизації напрямів досягнення та реалізації означеної мети в практичній діяльності.

Провідні суб'єктні якості майбутнього офіцера формуються в процесі отримання професійної освіти, розвиваються та вдосконалюються в професійній діяльності на різних етапах становлення та розвитку особистості як її суб'єкта, що зумовлює пошук дієвих шляхів підвищення ефективності функціонування системи військово-професійної підготовки.

Оптимальним варіантом вирішення цієї проблеми є використання основних положень суб'єктно-діялісного методологічного підходу до побудови освітнього процесу ВВНЗ через залучення майбутнього офіцера до професійної освіти як військовослужбовця та квазіпрофесійної – як офіцера діяльності, що має своїм наслідком розвиток індивідуальних якостей курсанта відповідно до потреб професії.

Аналіз досліджень. У контексті дослідження питання розробки науково-обґрунтованих підходів до процесу професіоналізації фахівця методологічні положення суб'єктно-діялісного підходу були в спектрі уваги К. Абульханової-Славської, Г. Балла, А. Брушлинського, Л. Виготського, О. Леонтєва, Б. Ломова, С. Рубінштейна, В. Шадрікова та інших.

У сучасному науковому дискурсі питання дослідження суб'єктно-діялісного підходу не втрачає актуальності та здійснюється І. Бехом, І. Зязюном, В. Моляко, В. Осьодлом, В. Татенком, В. Ягуповим та іншими.

Питання навчання і виховання майбутніх офіцерів, формування їх суб'єктності досліджували як вітчизняні (Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, О. Барабаншиков, І. Бех, Г. Васянович, С. Гончаренко, М. Данилов, К. Дурай-Новакова, М. Д'яченко, А. Дьомін, Л. Занков, І. Зязюн, Л. Кандибович, Л. Карамушка, Н. Коломінський, Г. Костюк, В. Кремень, І. Лернер, В. Лутай, О. Молл, В. Моляко, М. Нецадий, Н. Ничкало, А. Петровський, О. Романовський, О. Савченко,

С. Сисоєва, О. Сухомлинська, В. Ягупов, М. Ярмаченко та інші), так і зарубіжні учені (К. Арджіріс, Г. Емерсон, Ч. Бернард, М. Вебер, П. Друкер, Д. Макгрегор, А. Маслоу, Е. Мейо, Ф. Тейлор, А. Файоль, М. Фоллет). Окремі аспекти підготовки офіцерів у ВВНЗ були в спектрі наукового пошуку С. Каплун, С. Морозова, А. Троца та інших.

Мета статті – теоретико-методологічне обґрунтування потенціалу та шляхів впровадження суб'єктно-діялісного підходу до формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів у процесі військово-професійної підготовки у ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи діяльність як загальну універсальну форму взаємодії людини зі світом та як спосіб організації її активності, сутнісні характеристики якої несуть відбиток специфічного характеру її детермінації в умовах людського способу буття, ми можемо розглядати людину як «суб'єкт, який володіє свідомістю і будує за її посередництвом свою діяльність. Процеси творення і творіння людиною своєї діяльності знаменують початок розвитку його особистості» (Давидов, 1988), тоді як суб'єктність є проявом форми активності особистості в різних видах діяльності.

Потреба в будь-якій діяльності, на думку О. Леонтєва, «одержує своє визначення в її предметі – вона повинна знайти себе в ній» (Леонтєв, 2004: 303). Схожі погляди ми знаходимо у С. Рубінштейна, який підкреслював, що «усяка дія виходить із мотиву» (Рубінштейн, 2003: 187), зазначаючи при цьому, що власна активна діяльність людини як один із основних чинників формування особистості, яка, на його думку, виступає, з одного боку, як умова діяльності, а з іншого – як її продукт.

Конкретизація ролі діяльності у формуванні суб'єкта, здійснена К. Абульхановою-Славською, дозволила дослідниці визначити особистість «як суб'єкт, який випрацьовує індивідуальний спосіб організації діяльності» (К. Абульханова-Славська, 1995). Цей спосіб, на думку науковця, «відповідає якостям особистості, її ставленню до діяльності <...> і вимогам, об'єктивним характеристикам власне цього виду діяльності. Спосіб діяльності є більш менш оптимальним інтегралом, композицією цих основних параметрів. Суб'єкт є інтегруючою, центральною, координуючою інстанцією діяльності. Він погоджує всю систему своїх індивідних, психофізіологічних, психічних і, врешті-решт, особистісних можливостей, особливостей з умовами та вимогами діяльності не парціально, а цілісно» (Абульханова-Славська, 1995: 91).

Вихідним методологічним принципом суб'єктно-діяльнісного підходу, за С. Рубінштейном, є принцип єдності свідомості і діяльності. Науковець зазначав: «суб'єкт у своїх діях не тільки виявляється і проявляється, він у них твориться і визначається. Тим, що він робить, можна визначити те, чим він є, тобто напрямом його діяльності можна визначити і формувати його самого» (Рубінштейн, 2003: 226).

Аналіз напрацювань науковців, що складає систему ідей суб'єктно-діяльнісного підходу, та дослідження суб'єктно-діяльнісного підходу та суб'єктності сучасними науковцями (І. Бех, І. Зязюн, В. Осьодло, В. Татенко, В. Ягупов та ін.) дозволяє виокремити наступні методологічні положення, які стануть основою побудови концепції формування професійної суб'єктності майбутнього офіцера з використанням провідних ідей суб'єктно-діяльнісного підходу:

- військово-професійна діяльність (первинна як курсанта та майбутня військово-професійна як офіцера) завжди суб'єктна, оскільки здійснюється в умовах спільної діяльності її суб'єктів – учасників освітньої діяльності у ВВНЗ та військовослужбовців різних категорій під час виконання службово-бойових завдань у військових частинах та підрозділах Збройних сил України;

- військово-професійна діяльність як курсанта, так і офіцера передбачає суб'єкт-суб'єкту взаємодію;

- у військово-професійній діяльності офіцера його професійна суб'єктність є обов'язковою умовою успішного виконання функціональних обов'язків, що своєю чергою забезпечує актуалізацію, розвиток та подальше його вдосконалення як повноцінного суб'єкта цієї діяльності.

Ці методичні положення є основою побудови освітньо-виховного простору ВВНЗ та, як наслідок, особистого простору формування професійної суб'єктності майбутнього офіцера, оскільки «...сконструйований суб'єктом простір містить найбільш значущі події та явища діяльності, які є вираженням власної індивідуальності як значущої й потрібної для себе та інших (самовираження), самоздійснення (реалізація своїх потенцій), самоутвердження, самостійності (здатність до планування, регулювання цілеспрямованості власної діяльності, рефлексії й саморефлексії), творчості (здатність до автономної поведінки, саморегуляції й міжсуб'єктної взаємодії), самоосвіти, упевненості в собі, послідовності в досягненні цілей, умінні відстоювати свої права тощо» (Максименко, 2010: 5), що є визначальним орієнтиром у побудові та реалізації системи роботи

усіх учасників освітнього процесу як повноправних його суб'єктів, до яких ми відносимо науково-педагогічних працівників, адміністративно-командний склад та курсантів, спрямованої на формування та подальший розвиток професійної суб'єктності майбутнього офіцера.

Провідною ідеєю суб'єктно-діяльнісного підходу в дослідженні проблеми формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів, на наше переконання, є твердження, що її формування відбувається під час виконання курсантом первинної військово-професійної діяльності як військовослужбовцем та квазіпрофесійної – як майбутнім офіцером як її повноправним суб'єктом. При цьому, як зазначає В. Козаков, «за суб'єктно-діяльнісного підходу провідним процесом діяльності є навчально-пізнавальна діяльність суб'єкта навчання», до складу якої науковець включає: «суб'єкт, процес, предмет, засоби, умови та продукт» (Козаков, 1990).

Визначаючи показники професіоналізму військового фахівця та офіцера зокрема, ми опираємось на авторитетний погляд В. Ягупова, який серед інших виокремлює психологічні показники, які, на думку науковця, дозволять офіцеру успішно діяти в бойових (екстремальних) умовах:

- суб'єктна компетентність;
  - військово-професійна компетентність як представника конкретного виду ЗСУ та роду військ;
  - професійна компетентність як представника конкретної військової спеціальності;
  - розвиненість особистісних і професійно важливих якостей і рис як фахівця екстремального виду діяльності (наявність об'єктивної Я-концепції як військовослужбовця та як професіонала, внутрішньої мотивації до військово-професійної діяльності, організованість, працездатність, мобілізованість, відповідальність, військово-професійна і особистісна зрілість, практичне мислення як конкретного військового спеціаліста тощо);
  - чітке формулювання професійно важливих цілей службової діяльності та їх спрямована реалізація;
  - володіння сучасними технологіями і методами реалізації службових компетенцій;
  - низький рівень залежності в процесі реалізації службових компетенцій від зовнішніх чинників;
  - успішність, продуктивність і ефективність військово-професійної діяльності (Ягупов, 2010).
- Застосування суб'єктно-діяльнісного підходу у професійній підготовці майбутніх офіцерів

сприятиме реалізації їхніх суб'єктних проявів, до яких ми відносимо: усвідомлення необхідності розвитку професійної та фахової компетентностей для становлення суб'єктом військово-професійної діяльності; усвідомлення необхідності професійного та фахового вдосконалення, зростання й реалізації кар'єрних перспектив; здатність професійно визначати свої фахові потреби й шукати оптимальні шляхи їх вирішення; свідомо саморегуляція і самодетермінація своєї поведінки й діяльності як її суб'єкта; свідомий вибір тієї чи іншої суб'єктної позиції в навчальному процесі; намагання внести свій життєвий, а інколи і професійний досвід у процес навчання (Ягупов, 2013) та подальший розвиток офіцером його професійної суб'єктності.

Однією із визначальних переваг застосування суб'єктно-діялісного підходу є можливість отримання під час оцінювання готовності майбутнього офіцера до виконання службово-бойових завдань після закінчення ВВНЗ об'єктивної картини придбаних офіцером знань, умінь і навичок та діагностики рівня сформованості емоційно-вольових якостей та управлінських компетентностей, визначити його здатність діяти в екстремальних умовах – тобто в бойовій обстановці, що є визначальним під час ухвалення рішення щодо призначення випускника на посади для подальшого проходження служби. Як зазначає В. Ягупов, «суб'єктно-діялісний підхід до військово-професійної підготовки допускає знання індивідуальних особливостей, стилів діяльності слухача як суб'єкта, вміння діагностувати і прогнозувати їх вплив на успішність розвитку військово професійної та спеціальної видів компетентності. Освіта, орієнтована на розвиток особливостей, здібностей, індивідуальності особистості офіцера, здійснюється тільки в процесі рівноправного партнерства в спільній розвиваючій діяльності учнів і педагогів (Ягупов, 1999).

Серед переваг суб'єктно-діялісного підходу у формуванні професійної суб'єктності, основу якого складають як концептуальні ідеї сучасних тенденцій розвитку системи вищої освіти України та військової освіти зокрема, так і педагогічні традиції професійної підготовки майбутніх офіцерів, ми виокремлюємо наявний потенціал у його використанні щодо реалізації ефективної взаємодії між усіма суб'єктами освітньої діяльності ВВНЗ: науково-педагогічними працівниками, адміністративно-командним складом та курсантами як його суб'єктами, становлення та розвиток суб'єкт-суб'єктних відносин, забезпечення спрямованості освітньої діяльності на формування

суб'єктних якостей майбутніх офіцерів як основи формування їхньої професійної суб'єктності.

Реалізація основних вимог суб'єктно-діялісного підходу в процесі формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів під час навчання у ВВНЗ передбачає:

- гармонізацію ціннісно-мотиваційного, когнітивного, діялісного і рефлексивного видів формування курсантів як суб'єктів майбутньої військово-професійної діяльності в частинах та підрозділах ЗСУ;

- формування ціннісно-мотиваційної сфери первинної (як курсантів ВВНЗ) та майбутньої військово-професійної діяльності як офіцерів ЗСУ;

- формування когнітивної сфери майбутньої військово-професійної діяльності курсантів як військовослужбовців, як управлінців та як фахівців окремого напрямку військово-професійної діяльності;

- формування у курсантів діялісної сфери майбутньої військово-професійної діяльності;

- формування рефлексивної сфери майбутньої військово-професійної діяльності курсантів;

- індивідуалізацію та диференціацію їх професійної підготовки з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей, цілей, цінностей, вимог та особливостей майбутньої військово-професійної діяльності.

У використанні ключових ідей та принципів суб'єктно-діялісного підходу до формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів ми виходитимемо із етапів суб'єктогенезу курсанта, визначальні з яких відбуваються у ВВНЗ:

- 1) ухвалення рішення щодо вибору професії офіцера та становлення курсанта суб'єктом первинної військово-професійної діяльності як військовослужбовця, сприйняття культури професійної діяльності, внутрішнє схвалення її норм і правил, виникнення потреби у проявах суб'єктної поведінки;

- 2) усвідомлення курсантом себе як майбутнього військового професіонала – офіцера та суб'єкта військово-професійної діяльності;

- 3) побудова курсантом індивідуальної ієрархії цілей квазіпрофесійної діяльності як майбутнього офіцера та їх реалізація в просторі ВВНЗ;

- 4) усвідомлення курсантом себе як майбутнього офіцера та суб'єкта військово-професійної діяльності через визначену потребу ухвалення управлінських рішень;

- 5) становлення та розвиток суб'єктності випускника ВВНЗ – офіцера як наслідок автономності професійної діяльності та відповідальності за ухвалені рішення;

б) саморефлексія офіцером результатів військово-професійної діяльності як її суб'єкта.

Динаміка формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів під час навчання у ВВНЗ відбувається як наслідок реалізації методологічних функцій (за В. Ягуповим) професійної підготовки курсантів:

- самооцінювання – усвідомлення курсантом особистісного, інтелектуального та професійного видів потенціалу і визначення стратегії, тактики і процесу їх актуалізації та реалізації в освітній, первинній військово-професійній та квазіпрофесійній діяльності;

- самопізнання – рефлексія і саморефлексія, усвідомлення себе самостійною, самокерованою особистістю, курсантом – майбутнім офіцером та суб'єктом військово-професійної діяльності;

- самоствердження – усвідомлення себе спочатку як військовослужбовця, як курсанта ВВНЗ, з часом – як офіцера, вироблення ставлення до себе як до офіцера;

- самодетермінація – стимулювання курсантом та в перспективі офіцером власного професійного становлення спочатку в процесі отримання професійної освіти, а в перспективі – військово-професійної діяльності;

- саморегуляція – управління власною військово-професійною, передусім навчальною, діяльністю як військовослужбовця з урахуванням обумовлених нормативними документами обмежень, поведінкою та професійним формуванням як майбутнього офіцера та як фахівця окремого напрямку військово-професійної діяльності;

- самореалізація – виявлення, розкриття та реалізація своїх потенційних особистісних, інтелектуальних і професійних можливостей та здібностей як офіцера – військового професіонала;

- самоактуалізація – використання курсантом потенційних особистісних, інтелектуальних і професійних можливостей та здібностей в первинній військово-професійній, освітній та квазіпрофесійній діяльності як офіцера.

З огляду на зазначене становлення майбутнього офіцера як професіонала відбувається

відповідно до етапів розвитку особистості майбутнього офіцера як суб'єкта військово-професійної діяльності в частинах та підрозділах ЗСУ, оскільки без формування майбутніх офіцерів ЗСУ як суб'єктів військово-професійної діяльності неможливо сформувати їх професійну суб'єктність.

Висновки. Побудова освітньо-виховного процесу у ВВНЗ з використанням потенціалу суб'єктно-діяльнісного підходу визначається налагодженням ефективної взаємодії між усіма суб'єктами освітньої діяльності ВВНЗ (науково-педагогічними працівниками, адміністративно-командним складом та курсантами як його суб'єктами), формуванням культури суб'єктно-діяльної взаємодії між ними та спрямованості освітньої діяльності на формування суб'єктних якостей майбутніх офіцерів як основи формування їхньої професійної суб'єктності.

Суб'єктно-діяльнісний підхід, який містить у собі провідні ідеї багатьох інших методологічних підходів (системного, діяльнісного, контекстного, компетентнісного, особистісно-орієнтованого тощо) та методологічні принципи активності, системності, суб'єктності, єдності свідомості та діяльності, провідним інтегральним принципом визначає визнання учасниками освітньої діяльності ВВНЗ курсанта як повноправного її суб'єкта, зумовлює створення сприятливих для цього організаційних та педагогічних умов у ВВНЗ та є одним із пріоритетних під час професійної підготовки майбутніх офіцерів, оскільки, крім забезпечення належного рівня опанування курсантом теоретичними знаннями з урахуванням суб'єктивних психічних особливостей кожного курсанта, через діяльнісний складник створює дієві передумови для розвитку його професійної суб'єктності.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачається розробка концепції формування професійної суб'єктності майбутнього офіцера в процесі здобуття військово-професійної освіти у ВВНЗ на основі провідних ідей суб'єктно-діяльнісного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Акмеологическое понимание субъекта. *Основы общей и прикладной акмеологии*. 1995. С. 85–108.
2. Давыдов В. В. О понятии личности в современной психологии. *Психологический журнал*. 1988. Т. 9. № 4. С. 26.
3. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение. Київ, 1990. 248 с.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность: учеб. пособие для студентов вузов по направлению и спец. «Психология». Москва, 2004. 345 с.
5. Максименко С. Д. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта / С. Д. Максименко, В. І. Осьодло. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець Подільського національного*

університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський, 2010. Вип. 8. С. 3–19.

6. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург, 2003. 512 с.

7. Ягупов В. В. Деятельностный фактор становления личности профессионала экстремальных видов деятельности. *Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях*. 2010. С. 387–391.

8. Ягупов В. В. Методологические требования компетентностного подхода в профессиональном образовании. *Вища освіта України: теоретичний і науково методичний часопис*. 2013. № 1. С. 82–85.

9. Ягупов В. В. Суб'єкт-суб'єктні взаємини в навчальному процесі. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту. Серія «Педагогічні науки»*. 1999. № 3–4. С. 5–10.

REFERENCES

1. Abulkhanova-Slavskaja K. A. Akmeologicheskoe ponymanye sub`ekta [Acmeological understanding of the subject]. *Fundamentals of general and applied acmeology*, 1995, pp. 85–108 [in Russian].

2. Davydov V. V. O poniaty lychnosti v sovremennoi psykholohyy. *Psykholohycheskyi zhurnal* [On the concept of personality in modern psychology]. *Psychological Journal*, 1988, Nr. 4, P. 26 [in Russian].

3. Kozakov V. A. Samostoiatelnaia rabota studentov y ee ynformatsyonno-metodycheskoe obespechenye [Independent work of students and its information and methodological support], Kyiv, 1990, P. 248. [in Russian].

4. Leontev A. N. Deiatelnost. Soznanye. Lychnost: ucheb. posobye dlia studentov vuzov po napravleniyu y spets. «Psykholohyia» [Activity. Consciousness. Personality: textbook. allowance for university students in the direction and special. "Psychology"], Moscow, 2004, P. 345 [in Russian].

5. Maksymenko S. D. Struktura ta osobystisni determinanty profesiinoi samorealizatsii subiekta [The structure and personal determinants of professional self-realization of the subject]. *Problems of modern psychology*, Kamianets-Podilskyi, 2010, Nr. 8, pp. 3–19 [in Russian].

6. Rubynshtein S. L. Bytie y soznanye. Chelovek y myr [Being and consciousness. Man and the world], Sankt-Peterburh, 2003, P. 512 [in Russian].

7. Iahupov V. V. Deiatelnostnyi faktor stanovleniya lychnosti professyonala ekstremalnykh vydiv deiatelnosti [The active factor in the formation of the personality of a professional in extreme activities]. *Actual problems of becoming a professional in risky professions*, 2010, pp. 387–391. [in Russian].

8. Iahupov V. V. Metodolohycheskye trebovaniya kompetentnostnoho podkhoda v professyonalnom obrazovany [Methodological requirements of the competency-based approach in vocational education]. *Higher education of Ukraine: theoretical and scientific methodical journal*, 2013, Nr. 1, pp. 82–85. [in Russian].

9. Iahupov V. V. Subiekt-subiektni vzaiemyny v navchalnomu protsesi [Subject-subject relationships in the learning process]. *Collection of scientific works of Berdyansk State Pedagogical Institute. Pedagogical Sciences Series*, 1999, Nr. 3–4. Pp. 5–10. [in Ukrainian].